

Соња Петровић¹

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Катедра за српску књижевност с јужнословенским књижевностима

ЖЕНИДБА КНЕЗА ЛАЗАРА: ЕПСКИ МОДЕЛ И ВАРИЈАНТЕ

САЖЕТАК: У раду се говори о структурном моделу и варијантама *Женидбе кнеза Лазара*. Песме се тумаче са становишта фолклорне поетике, а модел се разматра у кругу тема о јуначкој женидби с препрекама, у односу на митски образац и херојски модел, с обзиром на косовску епiku и традицију као целину, и из перспективе идеологије сижеа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Епске народне песме, кнез Лазар, јуначка женидба, косовска епика, последње време, пад царства, владарска светост и јуначка бесмртност

Епске песме о женидби кнеза Лазара саставни су део комплекса косовске традиције. Модел женидбе одређује Лазара као епског јунака и објашњава његову везу с царем Стјепаном и династијом Немањића. У песмама се конкретизују и психолошки нијансирају друштвени и породични односи, оживљава се симболика свадбеног ритуала, деловање ликова везује се за обичајне и етичке законе, а сам чин женидбе може да се чита и у митолошком и есхатолошком кључу, као свети брак „у оно време” и као најава последњег времена и смака света који се изједначавају с падом царства.

Сачувано је пет записа епских песама о женидби кнеза Лазара. Најстарији сачуван запис добио је Вук Караџић од старца Рашка Колашинца (Вук II, 32, 164 стиха).² Следи запис Ђорђа Којанова Стефановића добијен од непознатог певача из Срема (Вук Пр, 26, 75 стихова).³ Сима Милутиновић Сарајлија је записао једну песму од непознатог, вероватно сремског певача (Милутиновић 18Д, 153 стиха).⁴ Богољуб Петрановић забележио је варијанту Илије Дивјановића из Црне Ријеке код Јахорине (Петрановић II, 15, 390 стихова).⁵ Последњи фрагмент

¹ sonjapetrovic@sbb.rs

² В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књига друга (Беч 1845), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 5, прир. Р. Пешић, Београд 1988, бр. 32.

³ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме из необјављених списа Вука Стеф. Караџића*. Књ. 2, Пјесме јуначке најстарије, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, Београд 1974, бр. 26.

⁴ С. Милутиновић-Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, прир. Д. Аранитовић, Универзитетска ријеч, Никшић 1990, Додатак, бр. 18.

⁵ Б. Петрановић, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Књ. 2, Епске пјесме старијег времена, Сарајево 1989, бр. 15.

добрио је Аксентије Георгиев од Давида Илиева из Куманова, а објавио га је Петар Данилович Драганов (Драганов 1, фрагмент, 42 стиха).⁶

Песме о женидби кнеза Лазара

У кругу сачуваних варијаната о Лазаревој женидби, песма старца Рашка из Карацићеве збирке издваја се по високој уметничкој вредности, успелој стилизацији и психолошкој карактеризацији ликова. Посебна пажња посвећена је вазалним односима. Старац Рашко слика епску феудалну етикецију: цар награђује слугу коњем, рухом, благом; Југовићи хоће да дарују Лазара као јунака: „У нас доста коња и сокола, у нас доста пера и калпака.” Ликови и амбијент су идеализовани у духу „најстаријих времена”, што се испољава у детаљима: после вечере разговара се највише о томе „како који добар јунак јесте”; у описима: софра и послужење су раскошни и отмени, доминира златно (златни столови, купа, јабука). Судбински лов одвија се на свети дан, у „свијетлу неђељу”, наговештавајући судбоносност и чинећи догађај још свечанијим.

Будући да је у основи песме драмски сукоб, пасивност ликова превладана је захваљујући понирању у психолошке односе. У дијалогу цара Стјепана и Лазара осећају се блискост и присност упркос статусним разликама. Милица је сликана топло, с нежношћу („мила сеја девет Југовића, баш Милица, мила мљезиница”), а Југовићи и Југ Богдан супротстављени су према особинама младост – старост, наглост – мудрост. Песму одликује свечан, достојанствен тон, а представа прошлости је идеализована.

Песма коју је Вук добио од Ђорђа Којанова Стефановића нестабилна је на плану именовања јунака и локализације. Чињеница да су као Лазареви родитељи именовани Ђурађ и Јерина, а Лазар се одређује као „дијете”, упућује на мешање с песмама о Бранковићима,

⁶ П. Д. Драгановъ, *Македонско-славјанскій сборникъ*. Выпускъ I, С.-Петербургъ, 1894, бр. 1.

⁷ У једној лирској песни која се певала у Нишу седамдесетих година XIX века говори се о госпођи Јерини, „старој мајки Лазиној”, која покушава да заштити своју снају од Лазаревог бича:

„Не ударај, Лазо, своје верне љубе,
Сузе су јој, Лазо, лице огрубиле,
Косе су јој, Лазо, плећа прешибале,
Све жалећи, Лазо, далекога рода,
Далеко је, Лазо, градак Смедерево,
А још даље, Лазо, црква Раваница,
Где смо вас два венчали итд.”

Записивач ове песме Милан Ђ. Милићевић је приметио: „Ова песма, ова немила сцена, пада јамачно на спомен потомака косовскога издајника. Она нас подсећа на сву ону унутрашњу несрећу, која је најзад затрла злосретну кућу Смедеревских Бранковића” (*Кнежевина Србија*, Београд 1876, 158). У песни су просторни односи изокренути: црква Раваница одређује се као место Лазаревог венчања, а Смедерево као постојбина невестиног рода.

па се асоцијације проширују на деспота Лазара и пад Смедерева. Овакве замене нису усамљене у традицији, нарочито на подручју Срема.⁷

На плану композиције ова песма се знатно разликује у односу на Рашкову. Јерина наговара Ђурђа да ожени нејаког Лазара и избор пада на Милицу. Али, пошто се Југу овакав предлог не сме ни поменути, Лазар сам преузима иницијативу и налаже Јерини да припреми вечеру и позове сву господу. Каталог званица изостаје – пажња је усредсређена на Југовиће. За трпезом Лазар узима „златну чашу црвенога вина” и наздравља Југ Богдану:

„Здрав да си ми, стари Југ-Богдане,
Ни у моје ни у твоје здравље,
Већ у оне код бијела двора,
Која везе царева дарове.”

Много употребљавани еписки образац напијања здравице служи да се драмски суоче актери и изоштри проблем. У овој варијанти Југ се противи венчању и „плане ватром” на синове:

„Шта сте стали, девет Југовића,
Зар је мало коња и волова?”

Алузија се односи на давање харача Јерини. Иако се она у песми не назива „проклетом” нити се спомиње кулук, реч је о подразумеваном деловању традиционалног знања и стереотипа Јеринине негативне улоге на конструисање лика. Југовићи умирују оца и траже да се донесу „књиге разборничке”, које ће тумачити протопоп Лука:

„Бог је дао, Богом је суђена
Царства круна на главу Лазара,
А Милица нуз Лазу царица!”
Кад је Југ пренео синовима вести, они благосиљају брак:
„Кад је тако Богом наређено,
Нека буде за Лазу Милица,
А ми браћа сестри на обрани!”

Измена узајамних односа Југа, Југовића и Лазара настаје због укључивања Јерине.

У Додатку Милутиновићеве збирке под бр. 18. објављена је песма *Женидба цара Лазара* из рукописа АСАНУ који не припада рукопису *Пјеваније*. Спевана је на екавици, вероватно у Срему. По садржини она се мало разликује од Рашкове песме и песме из збирке Ђ. Којанова. Мотив преслуживања чаше замењен је невеселошћу слуге названог „Лаза дете младо”. Цар приказује Југовиће као главну препреку („Ал’ не могу Југу да споменем / од његово девет Југовића”) и износи план врло сличан оном у Рашковој песми, али с више појединости. Уочава се сличност с препознатљивим маниром сремских певачица (мешање екавског и ијекавског изговора, описи јутрења, етикеције, купе вина):

„Док не дође присвета недеља,
Удариће звона на јутрење,
Сам ћу ићи у бијелу цркву,
А ти, сине, остати у двору,
Па готови госпоцку ужину
И приправи вина и ракије
И госпоцке сваке ђаконије,
Зваћу Југа итар лов ловити,
Кад се, сине, из лова повратим,
Па кад будем спрам нашега двора,
Ја ћу звати Југа на ужину,
И његови девет Југовића,
Ти ћеш Југа дочекати лепо,
Старца Југа целивај у руку,
С Југовићи у бијело лице,
Пак јунаке за трпезу сиђај,
Коње води доле у чаире
Коњма зоби и зелена сена,
А јунаком вина и ракије,
Па кад Југе буде задовољно,
Онда ће нам [...]
Од првога па до последњег,
Ти наслужи једну купу вина
Која ј' у дну сребром заливена,
А по вр'у бисер и камење,
Дршкови су од сувога злата
Поклони се Југу богатоме,
Пак ти реци старом Југ-Богдану:
– На част вама и купа и вино,
Вино попиј, купу носи двору!
Онда ће се Југе забринуту,
Чим ће тебе даривати, Лазо,
Онда ћемо Југу споменути
За убаву госпођу Милицу.”

Сцена лова код Милутиновића је обогаћена новим поједино-
стима. Иако се каже да „од лова ништа не добише”, већ у наредном
стиху је то исправљено: цар Степан уловио је утву и кошуту, „пак је
утву Југу поклонио, а кошуту себе оставио” – плен се дели на равне
части, покрећући читав низ асоцијација. Опис дарова које Југовићи
спремају Лазару у знак захвалности је сличан Рашковом (они нуде
„коња и сокола, небројена блага, чое немерене”). Искузујући пошто-
вање, цар Степан церемонијално поздравља Југа („скида клапака, Југу
се поклања”) и моли га да Лазару поклони Милицу. Другачији стале-

шки поредак исказује се и реакцијом Југовића – они нападају Лазара, а не цара Степана. Сцена је стилски независна и упечатљива:

„Ал’ ђипише девет Југовића
И сви девет ноже потргаше
Да уморе Лазу на трпезу:
– Ми не дамо сестрицу Милицу
За Лазара слугу царевога!”

Југ умирује синове („Децо моја, не замећ’те кавгу! Пак је ласно приметити кавгу, ал’ је мучно цевап дати кавги”) и предлаже да се најмлађи Југовић, дете Божидар, пошаље Самодрежи цркви по „књигу закониту, времениту и приповедиту”. Занимљив је опис начина тумачења књига: Божидар „седе у столицу царску и раскрили књигу преко крила”. Садржај тумачења само се препричава:

„Како нама ситна књига каже
Да ће доћи већ последње време,
Да нам оће царе погинути,
На Лази ће царство останути,
Цар ће бити, звати ће се књазом,
А Милица госпођа кнегиња.”

Изречена судбина прихвата се моментално („Ал’ ђипише девет Југовића, пак Лазар у лице целују: Мили зете, баш нам јеси суђен!”), и крунише се свадбеним весељем.

Мада има сличности с варијантама старца Рашка и Ђ. Којанова, ова песма је независна од њих, на моменте успела. По драматизацији односа, смислу за појединости и описе, лирском ублажавању, по томе што стихови теку глатко, рекло би се да је реч о искусном певачу који добро познаје усмени фонд и влада традиционалним епским поступцима.

Илија Дивјановић је *Женидбу кнеза Лазара* спевао по угледу на Рашкову, развукавши је описима и понављањима, али и мењајући је. Он проширује и прилагођава традиционалне односе и семантику ликова теми о којој пева. Тако је однос слуга – господар приказан као однос поочим – посинак. Цар Стјепан хвали Лазареву памет која „море царовати” и обећава да ће му оставити царство пошто нема „од срца евлда”. Лазар захваљује на части јер „није царство за мене козара”. Положај козара, нижи од положаја слуге, унижава Лазарев почетни епски статус као потпуно нејуначки. Мотивација за женидбу је промењена: цар се сам досети да Лазара ожени и поново му нуди царство, при чему се искорачује у будућа збивања („на тебе ће круна останути, / тако наше књиге показују”), али Лазар по други пут одбија. Тек после тога цар потанко износи план који се од оног у Рашковој и осталим варијантама разликује по томе што не помиње лов у недељу, него

литургију после које треба Југовиће свратити царевом двору. Замена лова литургијом одговара идејном прекодирању традиције. У сличном духу је и то што се Југовићи карактеришу сугестивно, ненаклоно:

„Стаће јека поља широкога,
Хоће наљећ стари Југ-Богдане
А за њиме девет Југовића,
Југовићи силни и бијесни,
Све уз поље коње пријечају,
Низ бедрице показују ћорде,
На прсима токе позвекују,
Сваки момак фесић накривио...”

Остварење плана се нашироко описује (поклањање златне купе, просидба Милице), с поновним искорак у будућност – Југ ће Лазару даровати ћерку, а цар златну круну. Детаљно антиципирање умањује драмске акценте – цар предвиђа понашање Југо-вића и саветује Лазару да се сакрије у одају с „челикли манда- лима” и дубровачким бравама док он не подсети Југа на књиге староставне, па се његово излагање плана акције завршава тек с коначним расплетом и благословом. Пошто је садржај већ саопштен, у другој половини песме царев план се готово дословно понавља. Преко тумачења књига староставних прелази се брзо, па тумач није ни именован. После измирења и женидбе, Лазар наслеђује царство чија се судбина резимира у завршници као идејно-историјска поента. Да би се извукла директна линија од Неманића до Лазара традиција се опет прилагођава, при чему се игнорише раздобље Уроша и Мрњавчевића:

„Кад ожени Неманић Лазара,
Вакат дође, цар умират пође,
За живота круну му поклони,
Да му од ког поговора нема;
На њем оста до Косова царство
С њега су га прихватили Турци,
С Неманића на Отмановића.”

Дивјановићева песма, претерано раширена, делује тромо услед понављања царевог плана и његовог остварења. Израз и стил нису избрушени. Идејно прекодирање умањује идеализацију ликова, па су они лишени херојског (Лазар је прости козар који се пред Југовићима скрива иза гвоздених реза, цар Стјепан је старац који највише полаже на лепе хаљине – „ђузел ђеисије”) и помало наивно стилизовани (цар је спреман је да преда царство Југовићима и буде погубљен са својим слугом ако књиге „царороставне” случајно погреше).

На основу фрагмента песме о Лазаревој женидби који је објавио Драганов не може се наслутити како би се одвијала радња, али почетак одговара Рашковој варијанти: Лазар верно служи цар-Силног Стевана девет година, а десете му чашу препуњује „и катъ му гу празну оставуе, отсипуе свилени скутове, и го криво погледнуа”. У развијеној словенској антители цар пита слугу има ли доброг коња, рујног вина, жежене ракије, амбара с пшеницом, светлог оружја, а он одговара да му се сва дружина поженела и синове изродила, а за њега „абера си нема”. Онда цар и слуга полазе да траже невесту и једва нађу одговарајућу прилику, „слика спрема него”, у „Лозана града”, „ту и најдоше Латинче дъвойче, що си грѣе како ясно слънце”. Пошто се Лазарева невеста означава као Латинка, вероватно да следи сиже о јуначкој женидби с препрекама.

Приказане варијанте су блиске структурно и садржински. Заједнички композициони модел има следеће мотиве:

1. уводна ситуација: пијење вина
 - 1а. *повод за женидбу*
 - 1б. слуга Лазо скреће цару Стјепану пажњу на себе: *преслуживање чаше*
 - 1в. царев одговор: *избор девојке и план просидбе*, карактеризација односа слуга – господар
2. *реализација плана (условно: просидба)*
 - 2а. лов
 - 2б. вечера и остварење плана
 - 2в. тумачење књига староставних: *најава последњег времена*
 - 2г. *даривање чаше* Југ-Богдану као ритуализација просидбеног чина
3. *препреке*: Југовићи сеprotиве царевој одлуци (драматизација односа своје - туђе и високо - ниско)
 - 3а. *савладавање препреке*: Југ Богдан спречава да Југовићи насрну на цара јер би на њима остала клетва / омели би судбински брак; да би умирли Југа, Југовићи траже да се донесу књиге и пресуде да ли девојку треба дати Лазару
 - 3б. *књиге староставне потврђују да су брак и царство суђени*
4. срећан исход
 - 4а. цар дарује будућу невесту уобичајеним свадбеним даром, дукатима и јабуком.

Модел женидбе кнеза Лазара у кругу песама о јуначкој женидби с препрекама: мотивски односи

Песме о женидби кнеза Лазара формално припадају кругу песама о женидбама јунака „најстаријих времена” (песме типа *Женидбе Душанове*) и проучаваоци их називају „јуначким бајкама” (Жирмунски, Путилов).⁸ Карактерише их релативно стабилан сиже који се прилагођава специфичној природи ликова и садржаја. Према Нади Милошевић-Ђорђевић, у овом моделу „препреке добијају историјске димензије” утолико што цар Стјепан уздиже слугу Лазара у феудалном поретку на највиши ниво. Сталешке разлике надилазе се обичајима даривања и ударја, па се „брак озакоњује у сфери божанској”.⁹

Песме о женидби кнеза Лазара разликују се од уобичајене схеме мотива у моделу јуначке женидбе с препрекама. Типичан сиже јуначке женидбе с препрекама има следеће мотиве:

просидба надалеко,
тазбина поставља услове с прикривеном преваром,
увођење заточника или расподела сватовских улога (кум, девер, стари сват и др.),
окупљање сватова и полазак по невесту,
савладавање препрека које поставља тазбина,
повратак младожењином дому и венчање.¹⁰

У песмама о Лазаревој женидби неки од наведених мотива изостају, а неки су измењени. Среће се мотив избора суђене невесте, мотиви просидбе надалеко и препрека су прилагођени, сукоб између своје и туђе стране одвија се формално унутар свог рода и испољава се као сукоб између високог и ниског рода (Југ и Југовићи : царев слуга Лазар).

Мотив избора суђене невесте среће се најчешће у баладама, али и у предањима и бајкама. Жирмунски, Проп и Путилов су уочили да се потврда избора суђене невесте у књигама староставним среће у споменицима архаичног епа, у биљинама *Дунай* и *Иван Годинович*. Суђена невеста („чаробна лепотица”, „небеска дева која живи на крају света”) припада древном, бајковно-фантастичном типу јуначке женидбе.¹¹ У моделу Лазареве женидбе мотив суђене невесте укључен је у судбински сплет догађаја: прорицање из књига староставних и на-

⁸ В. М. Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса* (IV Международный съезд славистов. Доклады), Москва 1958; Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос: Сравнительно-типологическое исследование*, Москва 1971.

⁹ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Косовска епика*, Београд 1990, 31.

¹⁰ О јуначкој женидби с препрекама у епици писано је много; уп. М. Детелић, *Митски простор и епика*, Београд 1992, с прегледом старије литературе.

јаву последњег времена – смака света са којим се изједначава Косовска битка.

У јуначкој женидби с препрекама мотив просидбе надалеко је окосница ритуалне и социјалне драматизације опозиције своје – туђе. Сукоб између младожењине и невестине стране обично се одређује и етнички (нпр. Срби и Латини). У песмама о Лазаревој женидби опозиција се остварује на плану свог (на)рода, па се мењају и други структурни и семантички односи. Поништава се најпре просторна опозиција: девојка се не проси надалеко, нити младожења одлази по девојку, него тазбина долази у младожењин род и просидба се одвија у „својој” сфери. Динамични спољни сукоб, који се обично у јуначким песмама приказује као савладавање препрека и разоткривање преваре (мегдан, прескакање коња, стрељање кроз прстен јабуке, препознавање девојке), у моделу Лазаревој женидбе преноси се на унутрашњи план, чиме се разлике у статусу испољавају као затечени, друштвено задати односи. Уједно се тиме драматизују релације међу ликовима – статусне разлике постају извор напетости која ће се разрешити божанском интервенцијом. Напрасита реакција Југовића и спремност да „погубе цара у столици” кореспондира с осиношћу великаша уочи наступања последњег времена.¹² Уобичајени су прикази великаша који улазе у цркве на коњима и нафору узимају копљима. Последње време је праћено суновратом морала: „Настануће пошљедње вријеме... Кум ће кума по суду ћерати, а брат брата звати по мегдану.”

Мотиви невесте суђенице и последњег времена мењају структуру модела женидбе. Просидба и прстеновање потиснути су на крај ланца мотива, где су заменили окончање препрека и срећан повратак с девојком какви су уобичајени у моделима јуначке женидбе. Улоге младожење и заточника су прилагођене контексту. У Рашковој песми цар Стјепан, мада иступа као иницијатор женидбе, у ствари се понаша као заточник који Лазару омогућава да добије девојку (смишља план, обезбеђује чашу за дар Југ-Богдану). Улога заточника је самим тим измењена, па је цар ближи типовима даривалаца и помоћника, односно ритуалној улози проводације. Отуд је и поклањање чаше Југ Богдану у блиској вези с обредним радњама током веридбе. Устаљени тешки задаци, чији је број у епским песмама променљив (обично их је три, али може их бити више), сведени су овде на један (негативна реакција тазбине, покушај Југовића да погубе цара) и прилагођени ситуацији и ликовима противника. Борба је спречена интервенцијом Југ Богдана односно Југовића (код Рашка мотивисана страхом од греха царе-

¹¹ Б. Н. Путилов, нав. дело, 126.

¹² В. Чајкановић, *Представе српских епских песника о смаку и обнови света, Студије из српске религије и фолклора 1925-1942, Сабрана дела из српске религије и митологије*, књига друга, Београд 1994, 353-374.

убиства), а разрешена је увођењем судбинске предодређености. Тако су брак и будућа владавина сакрализовани и померени у сферу хришћанске фантастике. Легитимитет догађаја појачан је свешћу о историјском, чињеничном поклапању између историје и традиције. Традиционално народно знање певача и публике потврђује да је брак реално постојао, што судбинском избору даје реалистичну димензију.

Варијанте о Лазаревој женидби садрже неке мотиве који представљају константе модела јуначке женидбе с препрекама.

1) Мотив преслуживања чаше чест је у служби покретања радње и мотивације. Мотивисање женидбе и избора невесте, како је показао Путилов, увек је секундарно.¹³ Преливање чаше је начин да јунак привуче пажњу других, па је обично то подстицај за радњу. Старац Рашко је исти мотив, у истом контексту, употребио и у песми *Женидба Грујице Новаковића*. Епски певач има релативно утврђен фонд мотива и образаца које развија увек другачије, у сагласју с темом, типом јунака, жанровским и поетичким законитостима.

2) Избор тазбине и невесте (Југ-Богдана као „добра пријатеља” и Милице) је стереотипан, обично укључен у уводну ситуацију: јунак разговара с мајком или пријатељем, жали се да не може да нађе одговарајућу девојку, добија предлог и одмах полази по девојку.

3) Тема лова у епици може да добије различите структурне облике. Мирјана Детелић је показала да се у лову збива „сусрет са Судбином”. Уместо плена долази до „замене ловине”, па је слика лова „само једна од стилизација којима се епика служи да тематизује сусрет са судбином”.¹⁴ У Рашковој песми лов је одабран као позадина сусрета цара Стјепана и Југовића, односно добијања невесте. У лову се не стиче никакав плен: „Ни добише, ни шта изгубише.” Описан след догађаја, међутим, одговара епском клишеу: „формула одласка у лов + формула неуспешног лова + формула замене ловине”. У Рашковој песми уместо ловине стичу се „слутња и наговештај будућих догађаја од државног значаја”¹⁵ – пропаст српског царства.

Анализа клишеа упућује на митску основу фабуле. „Сусрет са Судбином” огледа се у остварењу светог брака са суђеном невестом и наступању последњег времена и пада царства. Свети брак је, на митском нивоу, део периодичне обнове космоса.

4) Обичаји даривања и уздарја омогућују да се оствари обредна семантика. Културна реалија уткана у опис – даривање чаше – улази у мотивацију деловања ликова: цар Стјепан се ослања на то да ће Југ поштовати обичаје уздарја, па ће тако Лазару испросити невесту.

¹³ Б. Н. Путилов, нав. дело, 127-128.

¹⁴ М. Детелић, нав. дело, 286-287.

¹⁵ М. Детелић, нав. дело, 188; уп. и: М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, Београд 1996, 67-69.

Девојка се не добија јуначким надметањем него домишљатошћу, при чему се подвиг гради имплицитно и заснива се на неприкосновености традиционалног обичајног кодекса. Иако је ова просидба специфична због природе ликова и ситуације, приповедни механизам, сам по себи, није непознат усменој поезији. Он се среће у другачијем контексту у новелистичким сижеима, нпр. у песми *Девојка надмудрила Марка* или у новели *Девојка цара надмудрила*, где јунаци не могу да одбију позив на кумство односно да порекну дату реч.

Женидба кнеза Лазара у кругу песама о Косовском боју

Веза између модела женидбе и косовске епике на садржинском плану остварује се преко мотива клетве и последњег времена. Ова веза је посебно изражена у верзији старца Рашка, где се једино срећу мотиви моралне покварености уочи смака света и мотив клетве. Југ Богдан умирује Југовиће:

„Нете, синци, ако Бога знате!
Ако данас цара погубите,
На вама ће останути клетва.”

Страх од клетве повезује различите теме и ликове косовске епике: мотиве одвраћања од боја, закаснелог јунака, каталоге погинулих. У овом тематском комплексу упозорење да ће клетва снаћи цареву убицу везује се за преступе и грехове и јасно алудира на легендарно Вукашиново убиство цара Уроша које означава физичко гашење лозе Немањића. Исту тему, с другим актерима, Рашко драматизује у песми *Урош и Мрњавчевићи*. Она пева о отимању великаша о царство и владарском легитимитету који Урошу потврђује Марко Краљевић. Рашко се и у песми *Зидање Раванице* дотиче легитимитета и континуитета царске власти. Зидање задужбина је обавезан атрибут светог владара, па Милица прекорева Лазара што не зида цркве и манастире као „Немањићи стари”, јер је он њихов неоспорни наследник: „Ти остаде у столу њиноме”, каже она, истичући везу између Немањића и Лазара. Династичка смена у Рашковој интерпретацији део је јединствене епско-историјске приповести о постанку, трајању и апотеози српског царства. У том светлу посматрано, умесно је истаћи лични удео Рашка Кола-шинца у повезивању *Женидбе кнеза Лазара* с косовском легендом. Релативно мали број варијаната женидбе и њихова очигледна зависност од Рашкове песме указују на узајамну тесну идејну и тематску повезаност. Проучаваоци су запазили да је Рашко варирао неке фор-

муле у различитим песмама (преслуживање чаше, клетва и др.), на основу чега су аргументовали јединство певачевог стила.¹⁶ Уочена је Рашкова заокупљеност националном судбином,¹⁷ као и његов трагичан доживљај српске историје у песми *Маргита дјевојка и Рајко војвода*.¹⁸ Наговештени су и сремски утицаји: Светозар Матић покушао је да докаже како је Рашко косовске песме примио у Срему.¹⁹

Кад се модел Лазарева женидбе посматра у оквиру косовске епике у целини, његова идејна функција нарочито долази до изражаја. Он садржи назнаке идеолошког програма светости немањићког царства, који се ишчитава пре свега из култних списа посвећених кнезу Лазару.²⁰ На свој начин песма понавља идеје списа о успостављању династичког континуитета (на Лазару је „остануло царство”) и устоличује новог цара „у Крушевцу код воде Мораве”.

Родослови и култни списи с једне стране и предања с друге везују порекло кнеза Лазара за Немањиће, па је и обликовање епског сижеа засновано на истој идеологији – на схватању да је настављање светородне лозе Немањића неопходно да би се обезбедила божанска благодет.²¹ Према патријарху Данилу Бањском, Лазарев отац Прибац био је Душанов логотет („велики слуга”), веома близак цару, а Милица је била „од корена неког царског”.²² Летописци Лазара чак проглашавају за Душановог ванбрачног сина (Руварчев родослов) или за потомка Немањића и Палеолога (Троношки родослов).²³ Према Смиљи

¹⁶ Уп. В. Недић, *Вукови певачи*, Београд 1990, 121; Р. Меденица, *Наша народна епика и њени творци*, Цетиње 1975, 98-99.

¹⁷ Ј. Деретић, *Српска народна епика*, Београд 2000, 316.

¹⁸ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Маргита дјевојка и Рајко војвода*, Летопис Матице српске 155, 424, 6 (дец. 1979), 1709-1721.

¹⁹ Матић је мислио да у Рашковој песми о женидби кнеза Лазара заправо ”имамо песму певачице из Јарка, једну од оних песама које је послао поп-Филип [Петровић, парох земунски] после 17. новембра 1821. године”, С. Матић, Четири белешке о народном епу. II Слепа певачица из Јарка у Срему, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XVII/1, 1969, 110; С. Матић, *Наши народни еп и наш стих*, Нови Сад 1964, 61-70.

²⁰ Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Багдала, Крушевац 1968.

²¹ О политичкој идеологији Немањића в.: Д. Богдановић, Политичка философија средњовековне Србије, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1997, 98-127; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.

²² Патријарх Данило III пише у *Слову о светом кнезу Лазару*: кнезу Лазару ”родитељ беше велики слуга Лазарев Прибац, који великом овом цару Стефану преблизу беше усрдношћу и љубављу, телесним узрастом и доброћудном нарави, те се чинило као да су једно, или боље речи, везом љубави као да су били једна душа у два тела”, *Стара српска књижевност. Хрестоматија*, прир. и прев. Т. Јовановић, Београд, Крагујевац, 2000, 74.

²³ Према Руварчевом родослову: ”И Лазар не беше от законије царице рожден, на от некторије кнегиње блудом роди цар Стефан”, Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, бр. 89. Троношки родослов казује да

Марјановић-Душанић, разлози за овакво повезивање леже у потреби да се успоставе идејна и политичка спона између Немањића и Лазаревића и тиме легитимишу владајућа династија или владајућа црква.²⁴

Идеја о вези између Лазара и Немањића, онако како је приказана у средњовековној и барокној историографији, исказана је и у сижеу о Лазаревој женидби, само што је уклопљена у тему о паду царства и последњем времену која је била есхатолошка транспозиција Косовске битке.

У песмама верни слуга Лазо као награду за одану службу и врлине добија од цара Стјепана љубу високог рода²⁵ и улази у царску породицу. Песме желе да покажу да је брак судбински уговорен, а тиме се на сакралном плану потврђује не само Лазарева нова улога него и улога владарског пара и високородне тазбине у будућим догађајима. Овако осмишљена програмска подлога епског сижеа чини саставни део косовске есхатологије. Тема о Лазаревој женидби у Рашковој интерпретацији је вид уметничке допуне и тумачења у комплексу косовске традиције. У индивидуалној стваралачкој визији епског певача повезани су мотиви Лазаревог порекла, женидбе, последњег времена и пада царства, што је допринело да се значење, симболика и поетски израз косовске епике прошире и обогате.

Женидба кнеза Лазара и херојски модел

Посматран у контексту херојског модела (парадигме животног циклуса митских, фолклорних и других јунака), сиже Лазареве женидбе указује се као етапа тежње хероја ка бесмртности. Са становишта фолклорне семантике женидба је ритуал прелаза, на социјалном и аксиолошком плану то је помак на друштвеној лествици посредством орођавања, док на нивоу фолклорне поетике пратимо сазревање лика. Женидба означава почетак Лазаревог епског живота утолико што се у народној традицији не третирају његово рођење и младост. Није необично што ове секвенце изостају из херојског модела – не постоји модел који би садржао све секвенце, а њихов број и комбинација зависе од многих чинилаца (тип хероја, жанр, тип традиције, спољашњи разлози итд.). У митовима и херојским причама често читамо

је Лазар „от двух кровей царских, по матери Милутина краља дштери, јејаже мати била Андоника великаго дштер”, Ј. Шафарик, Србскій лѣтописацъ изъ почетка XVI-гъ столѣтїя, Гласник V, Београд 1853, 60. Уп. и: Р. Михаљчић, *Лазар Хребелановић – историја, култ, предање*, Београд 1989, 16-17.

²⁴ С. Марјановић-Душанић, Династија и светост у добра породице Лазаревић: стари узор и нови модели, Зборник радова Византолошког института, XLIII, 2006, 80.

²⁵ Овај тип модела Максимилијан Браун назива „награђена верност”, уп. М. Браун, *Српскохрватска јуначка песма*, Београд, Нови Сад, 2004.

да по рођењу родитељи одбацују хероја или се он сам издваја или пак нестаје на неки други начин. У детињству он борави далеко од света, скривен или изолован, не знајући свој прави идентитет. То је доба кад јунак акумулира снагу или развија посебне склоности, знања, вештине. Први херојски подвиг везан је за иницијацију која се остварује борбом са чудовиштем. После победе, јунак осваја жену или плен и спреман је за нове подухвате – освајање града, потрагу, суочавање са смрћу и сл. У Лазаревом случају, „служба за девојку” може се схватити као испит, кушање јер за верну службу следи награда. Лазарева иницијација је пријем у племићке кругове, али и више од тога: он женидбом симболично стиче снагу предака оличених у лози Немањића и то ће му омогућити владарску светост и јуначку бесмртност.

Епска тема и митски образац

Ако би се трагало за аналогима са старијим митско-обредним облицима везаним за свети брак, у основи сижеа *Женидбе кнеза Лазара* може се назрети неколико прича. Ако се као окосница узме мотив браћене девојке (сестре), сиже има сличности с причом о Данаји. Још је Веселовски проучио сиже везане за партеногенезу,²⁶ а Проп расправљао о изолацији царске деце и заточењу девојке у склопу заплета бајке.²⁷ У бајкама се заточење никад не мотивише и има улогу да штити децу од отмице. Појава мотивације означава прелаз у новелистички жанр (нпр. муж куша верност жене затварајући је у дворак с једним прозором) или у хагиографску књижевност (заточене жене су свете мученице, нпр. Ирина и Варвара).

Структурни акценат може бити и на браћи заштитницима, па би сиже био сродан митовима о близанцима који спасавају сестру (Сунчеву кћи) од отмичара, или је обојица просе (нпр. Диоскури и Хелена).²⁸ Браћа у улози заштитника сестре типични су јунаци бајке, али се могу срести и у другим врстама. У лирским песмама и баладама у којима је обредна основа замагљена, мотивација иде у правцу љубавне лирике – заштита браће може да буде препрека сестриној љубави. Управо о томе пева лирска песма *Драгојло и Јела Југовића* (Вук Љр, 389).²⁹ Нежењен Драгојло се зарекао да ће узети сеју Југовића, па је браћа узидају у кулу. Сестрица Јелица их прокуне и умоли Громовника Илију да разори градове њене браће и кулу у коју су је затворили, па срећно

²⁶ А. Н. Веселовски, *Историјска поетика*, Београд 2005, 630-635.

²⁷ V. J. Prop, *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo 1990, 61-75.

²⁸ Нпр. у песми *Јакшићима двори похарани*, уп. А. Лома, *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*, 2002, 59.

²⁹ Уп. варијанту *Росанда девојка и дели Радивоје*, у: Ј. М. Продановић, *Женске народне песме*, *Антологија*, Београд 1925, бр. 127.

оде са Драгојлом. Лирски јунаци добили су имена Југовића вероватно према асоцијацијама на њихове улоге у песмама *Женидба кнеза Лазара* и *Зидање Раванице*. Као Божји изасланик, Громовник Илија кажњава Југовиће исто као што кажњава великаше због њихове обести (нпр. у косовским песмама Лавров-Верковића, Ј. Хаџи-Васиљевића и неким предањима која објашњавају Марков изостанак из Косовског боја).

У песмама о Лазаревој женидби унапред записан брак може се довести у везу и с мотивом изоловане сестре. Заточење или уклањање девојке ради спречавања брака и рођења њеног сина – будућег јунака, асоцијативно се везује, с једне стране, за мит о Персеју, а с друге стране за симболику Благовести. Из визуре митске логике, Југовићи насрћу на Лазара (у Милутиновићевој и Петрановићевој варијанти) јер њихову власт може да угрози рођење сестриних синова.³⁰

Ка идеологији епског модела Лазареве женидбе

Почетком XIX века Андра Гавриловић је констатовао да се „старији тон народнога певања” у *Женидби кнеза Лазара* огледа у пророштву књига староставних да ће на Лазару „останути царство”; ипак, сама песма потиче „несумњиво из познијега доба епскога стварања”. Мотив Душановог преношења царске власти на Лазара могао је, према Гавриловићу, бити одраније познат: „Могућно је, да је народ, само по том мотиву, имао епско-лирску песмицу, која је ушла у састав ове епске и позније песме у којој је главна прича о томе како се Лазар оженио. А да је тај мотив већ раније у народу могао постојати, сведоче старији књижевни споменици: похвално слово кнезу Лазару (...). Тај елемент судбински и чини да се песма о женидби Лазаревој може мешати с песмама о смрти његовој и о косовској катастрофи.”³¹

Наша анализа потврђује Гавриловићево мишљење о утицају списка о кнезу Лазару на епске песме и предања о њему. То се види у приказивању кнеза као будућег светог владара, нарочито у вези с темама о женидби, зидању задужбина, опредељењу за небеско царство,

³⁰ Према А. Ломи (нав. дело, 212), у духу нове компаративне митологије, Југовићи не одобравају Лазареву просидбу јер ”један скоројевић повредио је понос припадника најстарије божанске лозе, а плаховитост коју они при том испољавају може се, рекли смо, схватити као одблесак њихове првобитне атмосферске природе. Сам Лазар би у овом контексту могао заступати неко божанство новог нараштаја, предрешено да након пропасти дотадашњег света успостави нови космички поредак.”

³¹ А. Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности усменога постања*, Београд 1912, 94.

посвећењу. На обликовање сижеа о женидби могле су утицати и манастирске легенде које у епску песму уносе елементе судбоносног, тајанственог и мистичног.

Кад је реч о времену настанка модела, Гавриловић добро претпоставља да је реч о новијем епском стварању. Вероватно да је модел настао у крилу цркве и кнежевог култа, можда и у Срему после преноса моштију, а можда и раније – незахвално је нагађати. Постојање малог броја варијаната о Лазаревој женидби упућује на закључак да је сиже релативно стабилно везан за Лазара, али и да долази до замена с Лазаром Бранковићем. Мада је тема о женидби распрострањена, нису познате варијанте о другим епским јунацима које су интегрисале мотиве књига и последњег времена у сиже о јуначкој женидби.

Чињеница да Лазар женидбом почиње епски живот и прераста из слуге у владара царевеј наклоности и божанском провиђењу посредованом преко књига староставних, тема женидбе може се схватити и као вид кнежевог посвећења у сакралну сферу. Он узраста стазом врлине од верног слуге ка владарском (полубожанском) достојанству, да би хришћанским опредељењем и јуначком смрћу („Боља нам је смрт у подвигу, неголи живот са стидом, боље нам је у боју мачем окончање поднети, неголи плећа непријатељима нашим показати”)³² заслужио небеско царство и постао свети владар. Сакрализација је у епици представљена спајањем главе и тела, чиме се затвара круг живота.

Модел о Лазаревој женидби у усменој епици претрпео је утицаје историографије, хагиографске и литургичке књижевности, али је и епска поезија са своје стране развијала форме и симболе за приказивање женидбе и наследних односа. Српска и јужнословенска епика дају разне примере владарске инаугурације у којима су кандидати по статусу више или мање слични Лазару. За угарског краља Матијаша се везује тема о избору владара помоћу круне која, бачена под облаке, пада на главу изабраника.³³ Други тип сижеа говори о Матијашу као слуги који из боја доноси вест будимској краљици о погибији њеног мужа; краљица Матијаша узима за мужа, па слуга постаје краљ.³⁴ За деспота Вука везују се два сижеа који га издижу на друштвеној лествици, мада по рангу он остаје нижи од Лазара. У једној бугарштини опева се Вукова женидба Барбаром, „сестром бана босанскога”,³⁵ која

³² Из Похвале кнезу Лазару од архиепископа Данила III, уп. Т. Јовановић, нав. дело, 77.

³³ В. Богишић, *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, књ. 1, Београд 1878, бр. 30 и 31.

³⁴ Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Сремски Карловци 1925, бр. 73.

³⁵ В. Богишић, бр. 12.

му је омогућила да побољша свој положај код краља Матијаша и поврати „очине баштине” – наследне поседе. Према песми о царици Милици и Змају од Јастрепца (Вук II, 43), Змај Огњени Вук има улогу Лазаревог заточника који ослобађа владарски пар насилника Змаја од Јастрешца. За тај подвиг Лазар награђује Змај Огњеног Вука „сићаним верманом” – повељом о даривању Сремске бановине, и орођавањем – Вук постаје Лазарев посинак, чиме се симболички између њих утврђује вазална веза.

Модел Лазареве женидбе има извесних сличности с помену- тим сижеима о деспоту Вуку и Матијашу али је и специфичан, прила- гођен кнежевом фолклорном и историјском лику и тематици косовске традиције. У контексту косовске епике као целине овај модел утеме- љује лик епског Лазара као богоизабраног, светог владара и изводи његово порекло од светородне лозе Немањића, покреће асоцијације на предодређеност пада царства у Косовском боју, продубљује феу- далне, друштвене и породичне везе међу ликовима.

БИБЛИОГРАФИЈА

Богдановић 1997: **Богдановић, Димитрије**. Политичка философија средњо- вековне Србије, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1997, 98-127.

Богишић 1878: **Богишић, Валтазар**. *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, књ. 1, Београд 1878.

Браун 2004. **Браун, Максимилијан**. *Српскохрватска јуначка песма*, Бео- град, Нови Сад, 2004.

Веселовски 2005. **Веселовски, А. Н.** *Историјска поетика*, Београд 2005.

Гавриловић 1912: **Гавриловић, Андра**. *Историја српске и хрватске књи- жевности усменог постања*, Београд 1912.

Геземан 1925: **Геземан, Герхард**. Ерлангенски рукопис старих српскохрват- ских народних песама, Сремски Карловци 1925.

Деретић 2000: **Деретић, Јован**. *Српска народна епика*, Београд 2000.

Детелић 1992: **Детелић, Мирјана**. *Митски простор и епика*, Београд 1992.

Детелић 1996: **Детелић, Мирјана**. *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, Београд 1996.

Драганов 1892: **Драганов, П. Д.** *Македонско-славјанскій сборникъ*. Вы- пускъ I, С.-Петербургъ, 1894.

Жирмунский 1958: **Жирмунский, В. М.** *Этическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса* (IV Международный съезд славистов. Доклады), Москва 1958.

Јовановић 2000: *Стара српска књижевност. Хрестоматија*, прир. и прев. **Томислав Јовановић**, Београд, Крагујевац, 2000.

Карацић 1974: **Карацић, Вук Стефановић**. *Српске народне пјесме из не- објављених списа Вука Стеф. Карацића*. Књ. 2, Пјесме јуначке најстарије, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, Београд 1974.

Карацић 1988: **Карацић, Вук Стефановић**. *Српске народне пјесме*, књига друга (Беч 1845), *Сабрана дела Вука Карацића*, књ. 5, прир. Р. Пешић, Београд 1988.

- Лома 2002: **Лома, Александар**. *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*, 2002.
- Марјановић-Душанић 1997: **Марјановић-Душанић, Смиља**. *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.
- Марјановић-Душанић 2006: **Марјановић-Душанић, Смиља**. Династија и светост у добра породице Лазаревић: стари узор и нови модели, Зборник радова Византолошког института, XLIII, 2006.
- Матић 1964: **Матић, Светозар**. *Наш народни еп и наш стих*, Нови Сад 1964.
- Матић 1969: **Матић, Светозар**. Четири белешке о народном епу. II Слепа певачица из Јарка у Срему, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XVII/1, 1969, 110.
- Меденица 1975: **Меденица, Радосав**. *Наша народна епика и њени творци*, Цетиње 1975.
- Милићевић 1876: **Милићевић, Милан Ђ**. *Кнежевина Србија*, Београд 1876.
- Милошевић-Ђорђевић 1979: **Милошевић-Ђорђевић, Нада**. Маргита дјевојка и Рајко војвода, Летопис Матице српске 155, 424, 6 (дец. 1979), 1709-1721.
- Милошевић-Ђорђевић 1990: **Милошевић-Ђорђевић, Нада**. *Косовска епика*, Београд 1990.
- Милутиновић-Сарајлија 1990: **Милутиновић-Сарајлија, Сима**. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, прир. Д. Аранитовић, Универзитетска ријеч, Никшић 1990.
- Михаљчић 1989: **Михаљчић, Раде**. *Лазар Хребелановић – историја, култ, предање*, Београд 1989.
- Недић 1990: **Недић, Владан**. *Вукови певачи*, Београд 1990.
- Петрановић 1989: **Петрановић, Богољуб**. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Књ. 2, Епске пјесме старијег времена, Сарајево 1989.
- Продановић 1925: **Продановић, Јаша М**. *Женске народне песме, Антологија*, Београд 1925.
- Prop 1990: **Prop, V. J.** *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo 1990.
- Путилов 1971: **Путилов, Б. Н**. *Русский и южнославянский героический эпос: Сравнительно-типологическое исследование*, Москва 1971.
- Стојановић 1927: **Стојановић, Љубомир**. *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927.
- Трифунровић 1968: **Трифунровић, Ђорђе**. *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Крушевац 1968.
- Чајкановић 1994: **Чајкановић, Веселин**. Представе српских епских песника о смаку и обнови света, *Студије из српске религије и фолклора 1925-1942, Сабрана дела из српске религије и митологије*, књига друга, Београд 1994, 353-374.
- Шафарик 1853: **Шафарик, Јанко**. Србскій лѣтописаць изъ почетка XVI-гъ столѣтія, Гласник V, Београд 1853, 17-112.

Sonja Petrovic

"THE WEDDING OF PRINCE LAZAR": EPIC MODEL AND FOLK SONGS

Summary

The paper deals with the epic model and variants of "The Wedding of Prince Lazar". Five poems had been recorded during the 19th century by Vuk Karadzic, Djordje Stefanovic Kojanov, Sima Milutinovic, Bogoljub Petranovic

and Aksentije Georgijev. They are analyzed in the view of folklore poetics and their specific features were discussed. The epic model is explored from different aspects: in the context of the epic type "heroic weddings with barriers"; with respect to mythological and heroic model; in the context of the Kosovo epic and tradition; from the aspect of ideology of the *sjuzhet*. Although similar in some elements to other familiar themes, the model of Prince Lazar's wedding is specific, adapted to Lazar's folklore and historical figure and to the Kosovo tradition as a whole. The wedding enables Prince Lazar to gain the strength of the royal Nemanjic family and achieve ruler's sanctity and heroic immortality. In the scope of the Kosovo epic, the wedding model founds epic Lazar as God's chosen, sacred ruler and traces his origin from the holy house of Nemanjic, it brings up allusions of predestination of the fall of the Serbian kingdom in the Battle of Kosovo 1389, and it deepens feudal, social and familial ties and relations among the characters.